

УДК 338.43:332.122

Ковальчук О.Д.,
канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри менеджменту ЗЕД
Житомирський національний агроекологічний університет

АГРОБІЗНЕС ЯК СКЛАДОВА ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Kovalchuk O.D.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., doctoral candidate at
the department of management of foreign economic activity
Zhytomyr National Agroecological University

AGRIBUSINESS AS A PART OF RURAL INCLUSIVE GROWTH

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза знищила роки економічного і соціального прогресу та виявила структурні недоліки світової економіки в цілому, і зокрема України. Глобальна економіка набуває все більш взаємопов'язаного характеру, конкуренція з боку країн із розвинутою та перехідною економікою зростає. На фоні значного економічного спаду, зумовленого глобальною кризою та воєнним конфліктом, питання економічного зростання в Україні набули надзвичайної ваги. Без економічного зростання неможливо подолати бідність та забезпечити підвищення рівня життя населення, і особливо сільського. Однак, важливим є не лише покращення економічної ситуації, а й справедливий розподіл результатів зростання між всіма верствами населення. Необхідними є зміни у якості економічного зростання, тобто воно має бути соціально орієнтованим, інклюзивним та стійким. В Україні потрібно перейти від моделі розвитку сільських територій, в якій конкурентні переваги зумовлені переважно використанням природних ресурсів, до інклюзивної моделі, пріоритетами якої є зростання кількості робочих місць, економія енергії та інших видів природних ресурсів, технологічний рівень капіталу і новаторський стиль управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання наукових інтересів щодо інклюзивного розвитку сільських територій пов'язане зі скороченням робочих місць в аграрному секторі економіки, негармонійним розподілом доходів, розшаруванням населення і виникненням супутніх проблем, головною серед яких є бідність. Дослідженням інклюзивного зростання присвячені праці багатьох вітчизняних вчених: Гейця В. М. [3], Гриценка А. А. [4], Базиліук А. В. [2], Данкевича В. Є. [5; 12], Зінчук Т.О. [6; 12], Куцмус Н.М. [12; 13] та інших. Проте, мало уваги приділяється саме ролі агробізнесу у даному розвитку. Виходячи з цього, виникла об'єктивна необхідність дослідження саме інклюзивного зростання з метою формування інклюзивної моделі розвитку сільських територій.

Україна не створила свого цілісного, збалансованого національного господарського комплексу, інтегрованого у глобальний економічний простір на рівноправних еквівалентних засадах обміну, а пристосувалася до світової економіки як сировинний придаток, не вибудувала адекватну реальному стану суспільства політичну систему і відповідний світогляд. Галузева структура економіки за 25 років значно погіршилася, суспільство суттєво розшарувалося за доходами і статками, суспільна свідомість фрагментувалася, суперечності в усіх сферах набули гострого характеру [4, с. 12]. На думку Гриценка А. А., включеність (інклюзивність) є сучасною формою реалізації сумісно-розділених відносин. Вона безпосередньо зв'язує розділене, часткове, приватне із спільним, загальним і суспільним. Цю форму знайдено не теоретично, а практично [4, с. 19].

Дослідження Базиліук А. В. переконують, що економічного зростання недостатньо, щоб стверджувати про ефективний розвиток держави. На початку XXI століття темпи економічного зростання почали пришвидшуватись з одночасним підвищенням рівня безробіття та нерівності населення за доходами у більшості країн світу. Макроекономічні показники багатьох країн у нормі, але водночас значна частина населення не «включена» в процес економічного зростання, та не бере участь у створенні ВВП, а відповідно і у розподілі [2, с. 19].

Айвазовський В. В. відмічає, що важливим інструментом досягнення інклюзивного зростання є податкова політика. Вона є політикою знаходження динамічного балансу між ефективністю та справедливістю [1, с. 3].

На думку Т. О. Зінчук, сільська економіка, заснована на інклюзивному розвитку, передбачає досягнення такого типу економічного зростання, який охоплює усі сфери життя суспільства та населення і дозволяє отримати відчутні для кожної людини результати. Це унікальна можливість досягнення внутрішньої рівноваги, підвищення життєстійкості сільських територій і населення шляхом здійснення капіталовкладень в основні сфери сільської економіки: соціально-економічну, освітню,

охорону здоров'я, енергетичну і продовольчу безпеку, викорінення бідності і, таким чином, вихід на прогресивну, цивілізовану європейську модель сільського розвитку. При цьому, автором розглядається значення інклюзивної економіки як здатність суспільства гарантувати добробут і економічне зростання усім його членам, мінімізуючи нерівність та запобігаючи поляризації доходів. З позиції потреб окремого економічного суб'єкту інклюзивне зростання має на меті максимально створити умови для розвитку людини і забезпечити соціальні гарантії та можливості для її участі у всіх сферах життєдіяльності [6, с. 132]. Тобто, "інклюзивність" оцінюється як індикатор людської цивілізації та прогресу.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування важливості інклюзивного зростання сільської економіки як основи соціально-економічного розвитку сільських територій через активну участь агробізнесу та інклюзію усіх членів локальних громад.

Завданням дослідження є визначення заходів з інклюзивного розвитку сільських територій, підвищення ступеня адміністративної та моральної відповідальності безпосередніх виконавців. Одним із фундаментальних принципів інклюзії є взаємодія. Втілення мінімальних стандартів інклюзивного розвитку сільських територій неможливо без запровадження взаємодії та співпраці між агробізнесом, державними й місцевими органами влади, соціальними партнерами, громадськими організаціями. Дотримання домінанти інклюзивного розвитку сільських територій не повинно стати для України формальним питанням, що обмежується визнанням інклюзії на законодавчому рівні та впровадженням окремих аспектів даного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний успіх тієї чи іншої країни залежить від інститутів - правил, за якими працює її економіка, - і стимулів, які отримують її громадяни [8, с. 23-32]. Економічні інститути можна віднести до інклюзивних, якщо вони дозволяють і, більш того, стимулюють участь значної кількості населення в економічній активності, а це дозволяє найкращим чином використовувати їх досвід і знання, при цьому залишаючи право вибору - де саме працювати і що саме купувати - за кожною окремою людиною. Частиною інклюзивних інститутів обов'язково є захищені права приватної власності, неупереджена система правосуддя і рівні можливості для участі всіх громадян в економічній активності. Дані інститути також повинні забезпечувати вільний вхід на ринок для нових компаній і вільний вибір професії та кар'єри для всіх громадян [10, с. 55]. Інклюзивні інститути сприяють економічному зростанню, підвищенню продуктивності праці і процвітання. Захищені права приватної власності є їх центральним елементом тому, що тільки ті, чий права власності захищені, будуть готові інвестувати і підвищувати продуктивність праці. Інклюзивні економічні інститути вимагають, щоб доступом до участі в економічній активності та захистом прав власності користувалися різні верстви суспільства, а не лише еліта.

Інклюзивний розвиток створює інклюзивні ринки, які не тільки дають людям можливість вільно вибрати професію, найбільше відповідну їх досвіду, а й надають їм рівні можливості оволодіти нею. Ті, у кого є цікаві ідеї, можуть використовувати їх для відкриття власного бізнесу; люди будуть прагнути вибрати роботу, на якій їх продуктивність буде максимальною; нарешті, менш ефективні бізнеси поступово будуть витіснені більш ефективними. Протилежний інклюзивному розвитку - екстрактивний - спрямований на отримання максимального доходу з експлуатації однієї частини суспільства і направлення його на збагачення іншої частини.

Економічне зростання і технологічні інновації реалізуються в результаті процесу, який Йозеф Шумпетер називав «творчим руйнуванням» [14, с. 81]. Під час цього процесу застарілі технології замінюються новими; нові сектори економіки залучають ресурси за рахунок старих; новостворені компанії витісняють визнаних раніше лідерів. Таким чином, інклюзивні інститути і економічне зростання, якому вони сприяють, породжують як переможців, так і переможених. Страх творчого руйнування часто лежить в основі супротиву інклюзивному розвитку.

Базиліок А. В. виділяє дві моделі інклюзивного розвитку економіки: американська модель – пріоритетом у розвитку є забезпечення рівності можливостей для усіх членів суспільства (надзвичайно стимулююча і формує передумови для розвитку країни через інновації, проте вона не вирішує проблем бідності і розшарування населення за доходами); європейська модель – орієнтується на рівність в доступі до результатів праці у результаті їх рівномірного розподілу [2, с. 21].

Якщо дослідити інклюзивний розвиток в міжнародних документах, то Світовий банк визначає інклюзивне зростання як високе і стійке (важлива умова скорочення бідності), широко поширене по всіх секторах економіки, що залучає значну частину трудової сили і характеризується рівністю можливостей у доступі до ринку і ресурсів [15, с. 18]. Головний акцент в даному визначенні полягає в продуктивній зайнятості для всіх груп населення, включаючи жінок, більше, ніж на розподілі доходів.

У вересні 2000 р. Декларацією Тисячоліття ООН було затверджено Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), які визначили напрями глобального розвитку до 2015 р. [16]. Сформована на глобальному рівні система ЦРТ містила 8 цілей, 21 завдання розвитку та 60 індикаторів для оцінки прогресу. Важлива роль в даному документі належить інклюзивному зростанню. ЦРТ слугували орієнтирами для встановлення цілей на національному рівні та моніторинговим інструментом для вимірювання суспільного прогресу 190 країн світу.

ЦРТ також були інтегровані в Україні у систему стратегічного планування та моніторингу розвитку. Вперше в країні було запроваджено практику щорічного моніторингу національного розвитку за 33-ма показниками, який здійснювався протягом 15 років. В історії України це єдиний приклад моніторингу виконання взятих Україною зобов'язань на довгострокову перспективу. ЦРТ мали вплив на розроблення державних цільових програм, законів України та стратегічних документів. У цілому, інтеграція завдань ЦРТ у державне управління сприяла розбудові потенціалу державних установ, які є відповідальними за національний розвиток за тематичними сферами ЦРТ [9, с. 11].

Наразі світова спільнота визначила нові орієнтири розвитку на наступні п'ятнадцять років (2015 – 2030 рр.). У вересні 2015 р. в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН з прийняття Порядку денного розвитку після 2015 р., на якому було затверджено нові орієнтири розвитку.

Відповідно до програми Європейського Союзу (ЄС) “Європа 2020” інклюзивне зростання передбачає надання людям більших можливостей за рахунок забезпечення високого рівня зайнятості, інвестицій в компетенції, боротьби з бідністю та модернізації ринків праці, систем підготовки кадрів і соціального захисту, з метою допомоги людям передбачати зміни та управляти ними і побудувати згуртоване суспільство [11]. Мова йде про забезпечення доступу і можливостей для всіх протягом усього життя. Європа намагається повною мірою використати свій трудовий потенціал для вирішення проблем старіння населення та посилення глобальної конкуренції. В цілому дана програма пропонує три взаємопосилючі пріоритети (рис. 1).



Рис. 1. Взаємопосилючі пріоритети розвитку економіки ЄС

Джерело: [11].

Стратегічними пріоритетами інклюзивного зростання ЄС є створення економіки з високим рівнем зайнятості для забезпечення соціальної та територіальної згуртованості, на що й спрямована європейська політика протидії бідності. З метою сприяння прогресу за кожною пріоритетною темою Європейська Комісія розробила сім провідних ініціатив:

- “Інноваційний Союз” – для покращення рамкових умов та доступу до фінансування досліджень та інновацій, перетворення інноваційних ідей на продукти та послуги, що сприятиме розвитку та створенню нових робочих місць.

- “Молодь у русі” – для підвищення ефективності систем освіти.

- “Програма в області цифрових технологій для Європи” – спрямована на прискорення розвитку високошвидкісного доступу до Інтернету, з тим щоб компанії та домогосподарства мали змогу використовувати переваги єдиного ринку цифрових послуг.

- “Європа з ефективним використанням ресурсів” – для зменшення залежності економічного зростання від використання ресурсів, для підтримки переходу до низьковуглецевої економіки, збільшення використання відновлюваних джерел енергії, модернізації транспортної галузі та підвищення енергоефективності.

- “Промислова політика в епоху глобалізації” – для покращення економічного середовища, особливо для малих і середніх підприємств, і для підтримки розвитку міцної та сталої промислової бази, що є конкурентоспроможною у світовому масштабі.

- “Програма для нових умінь та робочих місць” – для модернізації ринків праці та розширення можливостей людей завдяки розвитку їх навичок протягом життя з метою зростання їх участі у

трудоному житті і досягнення кращої координації між попитом і пропозицією на трудові ресурси, в тому числі шляхом мобільності трудових ресурсів.

- "Європейська платформа проти бідності" – спрямована на забезпечення соціально-територіальної згуртованості, щоб переваги економічного зростання та створених робочих місць розповсюджувалися на якнайширше коло населення, а люди, що живуть в умовах бідності і соціальної ізоляції мали можливість жити гідним життям і брати активну участь в житті суспільства.

Ці сім основних ініціатив генерують зобов'язання як для ЄС в цілому, так і для держав-членів окремо. Для вирішення проблем і досягнення цілей за стратегією "Європа 2020" повною мірою мобілізовані інструменти єдиного ринку та зовнішньої політики, фінансові важелі. Програма будується на двох стовпах: тематичний підхід, описаний вище, що включає пріоритети та провідні цілі, а також національне звітування, що дає змогу державам-членам розробити свої власні стратегії, для забезпечення інклюзивного зростання. Координатором даної стратегії є Європейська Рада. "Європа 2020" встановлює бачення соціальної ринкової економіки Європи 21-ого століття.

Трансформаційні зміни аграрного сектора економіки України, що відбулися внаслідок ринкових реформ, спрямованих на забезпечення його конкурентоспроможності, дозволили суттєво підвищити виробничий та експортний потенціал сільського господарства, рівень його капіталізації. Водночас, вони спровокували появу широкого спектру взаємообумовлених економічних, екологічних та соціальних проблем розвитку сільських територій. Поясненням цього, частково, стало домінування галузевого підходу в реалізації аграрної політики держави, що виражається через пріоритетність розвитку сільського господарства, а не забезпечення добробуту сільського населення як базису для задоволення потреб життєдіяльності та особистісного розвитку людини [13, с. 74].

Динаміка частки уразливої зайнятості (частки самозайнятості та безкоштовно працюючих членів сімей у загальній чисельності зайнятого населення) також свідчить про відсутність прогресу в досягненні надійної, захищеної зайнятості. Упродовж 2000–2005 рр. вона зросла з 9,2% до 17,3%, надалі коливаючись у межах 17–18% [9, с. 16]. Близько трьох чвертей осіб з уразливою зайнятістю працюють у неформальному секторі економіки (переважно в особистому селянському господарстві з метою реалізації частини виробленої продукції) і перебувають за межами трудового законодавства та соціального захисту.

Особисті господарства населення, фермерські господарства та холдингові структури мають право на одночасне існування. Однак, вони повинні виконувати різні функції. Завдання перших – розвивати трудомістке агропідприємництво, слугувати економічною опорою сільських громад, працевлаштовувати сільське населення, підтримувати агроландшафти і т. ін. Завдання останніх – інвестувати у орієнтоване на експорт крупнотоварне виробництво у рослинництві і тваринництві. Відповідно різними повинні бути режими оподаткування, експорту, надання державної допомоги [7].

Таким чином, саме інклюзивне зростання призведе до соціально-економічного розвитку сільських територій. Український аграрний сектор буде успішним, якщо використає досвід ЄС і перетворить сільську економіку країни на розумну, стійку й інклюзивну з високим рівнем зайнятості, продуктивності та соціальної згуртованості. Модель інклюзивного розвитку сільських територій є найбільш прийнятною для нашої країни у сенсі забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору та рівномірного підвищення добробуту сільських жителів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, здатність економічних інститутів використовувати потенціал ринків, заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал і мобілізувати досвід і знання значної кількості людей - це необхідна умова інклюзивного зростання.

Інклюзивні економічні інститути не можуть стати ні основою, ні результатом роботи екстрактивних політичних інститутів. Або вони будуть перетворені в екстрактивні і стануть служити лише інтересам вузької групи владної еліти, як це в Україні, або економічна динаміка, яку вони породять в системі, врештою дестабілізує екстрактивні політичні інститути і трансформує їх у інклюзивні.

Нестійкий процес зростання демонструє слабкість української сільської економіки, зокрема негнучкість структури її виробництва та вразливість до зовнішніх потрясінь. Заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності та збалансування експортних можливостей зі стимулюванням внутрішнього попиту мали лише незначний ефект. Заходи, спрямовані на реформування аграрного сектора економіки також не принесли очікуваних результатів щодо зменшення нерівності та створення стимулів для зайнятості.

Інклюзивна модель економічного розвитку сільських територій передбачає створення максимальних можливостей для розвитку особистості, участі у всіх сферах життєдіяльності країни, працевлаштування та рівний доступ до результатів праці. Пріоритетом інклюзивного розвитку є підвищення якості життя населення за рахунок формування економіки з високою зайнятістю та суспільства з його мінімальним розшаруванням.

Література

1. Айвазовський В. В. Принципи податкової системи, спрямованої на інклюзивне економічне зростання / В. В. Айвазовський // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 2–5.

2. Базиліук А. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку / А.В. Базиліук, О. В. Жулін // *Економіка та управління на транспорті*. – 2015. – Вип. 1. – С. 19–29.
3. Геєць В.М. Політичні й інституціональні засади справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку / В.М. Геєць, А.А. Гриценко // *Європейський вектор економічного розвитку*. – 2012. – № 2(13). – С. 43-57.
4. Гриценко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку / А. А. Гриценко // *Економіка і прогнозування*. – 2016. – № 2. – С. 9-23.
5. Данкевич В.Є. Інституційне забезпечення трансформації земельних відносин в умовах європейського вибору / В. Є. Данкевич // *Вісник ЖНАЕУ*. – 2016. – № 1 (54), т. 2. – С. 3–13.
6. Зінчук Т.О. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід / Т.О. Зінчук // *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. – 2016. – Вип. 4. – С. 132-137.
7. Левківська Л. М. Формування та функціонування інтегрованих структур в агробізнесі / Л.М. Левківська, Т. В. Швець // *Формування ринкової економіки*. – 2015. – Вип. 33. – С. 234–242.
8. Усюк Т. В. Методичний підхід до формування інституційної матриці розвитку суб'єктів сільського підприємництва / Т. В. Усюк // *Вісник ЖНАЕУ*. – 2014. – № 1/2 (43), т. 2. – С. 23–32.
9. Цілі Розвитку Тисячоліття Україна: 2000–2015. Національна доповідь. Н. Горшкова, М. Дуда, Е. Лібанова [та ін.] – К. : ІДСД, 2015. – 125 с.
10. Acemoglu D. *Why Nations Fail / The Origins of Power, Prosperity, and Poverty* / D. Acemoglu, J. Robinson. – New York : Crown Publisher, 2012. – 571 p.
11. Europe 2020. A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. – Brussels : European Commission, 2010. – 37 p.
12. Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector / T. Zinchuk, N. Kutsmus, O. Kovalchuk, V. Dankevych, T. Usiuk // *Review of Economic Perspectives*. – 2017. – Vol.17, Issue 1. – P. 57–80.
13. Kutsmus N. Methodological peculiarities of rural economy research from neoruralism standpoint / N. Kutsmus // *Baltic Journal of economical studies*. – 2015. – No. 1 (2). – P. 69–76.
14. Schumpeter J.A. *Capitalism, Socialism and Democracy* / J.A. Schumpeter. – New York : Routledge, 2003. – 460 p.
15. The Growth Report Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development / Commission on Growth and Development. – Washington : World Bank, 2008. – 198 p.
16. The Millennium Development Goals Report. – New York : United Nations, 2015. – 75 p.

References

1. Aivazovskyi, V. (2016), "Principles of the tax system aimed at inclusive growth", *Visnyk Instytutu ekonomiky ta prohnozuvannia*, no. 1, pp. 2-5.
2. Bazyliuk, A.V. and Zhulin, O.V. (2015), "Inclusive growth as a basis for social and economic development", *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*, Issue 1, pp. 19–29.
3. Heiets, V.M. and Hytsenko, A.A. (2012), "Political and institutional principles of fairness and sustainability of social and economic development", *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 2(13), pp. 43-57.
4. Hytsenko, A.A. (2016), "Ukraine's economy towards inclusive growth", *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 2, pp. 9-23.
5. Dankevych, V.Ye. (2016), "Institutional support for the transformation of land relations in the European choice", *Visnyk ZhNAEU*, no. 1 (54), pp. 3–13.
6. Zinchuk, T.O. (2016), "At the beginning of the strategy searching for rural economy inclusive growth: world and European approach", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, Issue 4, pp. 132-137.
7. Levkivska, L.M. and Shvets, T.V. (2015), "The formation and operation of integrated structures in agribusiness", *Formuvannia rynkovoї ekonomiky*, Issue 33, pp. 234–242.
8. Usiuk, T.V. (2014), "Methodical approach to the institutional matrix formation of agricultural business development", *Visnyk ZhNAEU*, no. 1/2 (43), pp. 23–32.
9. Horshkova, N., Duda, M., Libanova, E. et al. (2015), *Tsili Rozvytku Tysiacholittia Ukraina: 2000–2015* [The Millennium Development Goals Ukraine: 2000-2015], IDSD, Kyiv, Ukraine, 125 p.
10. Acemoglu, D. and Robinson, J. (2012), *Why Nations Fail / The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, NY, Crown Publisher, 571 p.
11. European Commission (2010), *Europe 2020. A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, Brussels, 37 p.
12. Zinchuk, T., Kutsmus, N., Kovalchuk, O., Dankevych, V. and Usiuk, T. (2017), "Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector", *Review of Economic Perspectives*, Vol.17, Issue 1, P. 57–80.

13.Kutsmus, N. (2015), "Methodological peculiarities of rural economy research from neoruralism standpoint", *Baltic Journal of economical studies*, no. 1 (2), pp. 69–76.

14.Schumpeter, J.A. (2003), *Capitalism, Socialism and Democracy*, NY, Routledge, 460 p.

15.World Bank (2008), *The Growth Report Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development / Commission on Growth and Development*. – Washington, 198 p.

16.United Nations (2015), *The Millennium Development Goals Report*, NY, 75 p.

*Рецензент : д.е.н., професор Житомирського національного
агроекологічного університету Ю.Ю. Мороз*